

УДК 316.752.4

**ЕМПІРИЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕНЬ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО
ВИХОВАННЯ ЯК ОСНОВНОГО ЧИННИКА ПІЗНАВАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ДИТИНИ**

Шукалова О.С. (Харків)

Резюме.

Стосунки між батьками та дітьми знаходять своє віддзеркалення в наявних класифікаціях типів сімейного виховання, які в основному не суперечать, часто доповнюють, а іноді - повторюють одна одну. Ця стаття спрямована на ґрунтовний аналіз концептуальних моделей вивчення стилів сімейного виховання як чинників, що впливають на пізнавальний розвиток дитини.

Ключові слова: сім'я, стиль виховання, батьківське ставлення, пізнавальний розвиток.

Отношения между родителями и детьми находят свое отражение в имеющихся классификациях типов семейного воспитания, которые, в основном, не противоречат, часто дополняют, а иногда - повторяют одна другую. Эта статья направлена на основательный анализ концептуальных моделей изучения стилей семейного воспитания как факторов, влияющих на познавательное развитие ребенка.

Ключевые слова: семья, стиль воспитания, родительское отношение, познавательное развитие.

Relations between parents and children find the reflection in present classifications of types of domestic education, which, mainly, does not deny, complement often, and sometimes - repeat one other. This article is directed on the sound analysis of conceptual models study of styles of home education as factors, influencing on cognitive development of child.

Keywords: family, style of education, paternal relation, cognitive development.

У психології існує велика кількість класифікацій стилів сімейного виховання, побудованих на різних теоріях, але єдиної основи класифікації немає. Актуальним є те, що у роботах, присвячених психологічному аналізу стилів виховання, значно більше уваги автори приділяють так званим негативним стилям. Що ж до конструктивної стратегії виховання, яка визначається авторами як демократичний стиль, то вона проголошується як альтернативна стильовим варіантам авторитарної, але не піддається ретельному вивченню як у констатуючому, так і в розвиваючих варіантах.

Метою нашого дослідження є ґрунтовний аналіз концептуальних моделей вивчення стилів сімейного виховання як чинників, що впливають на пізнавальний розвиток дитини.

Ще в роботах О'Коннер були виокремлені чотири батьківські установки й відповідні до них типи поведінки: "прийняття й любов", "явне відкидання", "зайва вимогливість", "надмірна опіка". Автор з'ясував, що між поведінкою батьків і поведінкою дітей простежується певна залежність: прийняття й любов породжують у дитині почуття безпеки й сприяють розвитку особистості, явне відкидання приводить до агресивності й емоційного недорозвитку.

Пізніше вчені провели багато досліджень, у яких проаналізували стильові характеристики сімейних стосунків, установки батьків і поведінку їх дітей. У батьківських ставленнях до дітей розрізняють три основних стилі: "авторитарний" (імперативний), "демократичний" (співпраця) і "ліберальний" (потураючий), їх назва походить від стилів керівництва, що з'явилися у психологічній літературі з часів експериментів К.Левіна у школі "групової динаміки". А.Болдуїн виділяє: демократичні, контролюючі й змішаний стилі батьківського виховання. Демократичний характеризується прийняттям дитини, добре розвиненим вербальним спілкуванням з дитиною, вірою в самостійність дитини і поєднаний з бажанням допомогти їй, якщо виникне потреба. При контролюючому стилі виховання батьки беруть на себе функцію контролю за поведінкою дітей, обмежують їх діяльність. При змішаному стилі виховання

дітей можна охарактеризувати як емоційно чутливих, нецікавих, таких, яких легко переконати.

Деякі автори [26], виокремлюють шість типів батьківського ставлення (відкидання, байдужність, надвимогливість, гіперопіка, стійкість, активна любов), бажають не називати конкретні риси характеру дитини, сформовані під впливом батьківського ставлення, приділяючи більше уваги типології й моделям останнього. Вплив батьківської влади на поведінку дітей також досліджував Г.Елдер. Узагальнюючи твердження дітей щодо різних типів поведінки їх батьків, він виділив сім видів батьківської влади: автократичний, авторитарний, демократичний, егалітарний, дозволяючий, потураючий, ігноруючий. М.Елдер відзначає, що батьки частіше бувають "автократичними" і "потураючими", матері - "авторитарними" і "дозволяючими".

Проблемою стосунків «батьки – діти» активно зацікавилися вітчизняні вчені у своїх клініко-психологічних дослідженнях. У значній частині цих робіт негативні фактори атмосфери в сім'ї, які сприяють розвитку різних форм неврозів, психопатій і акцентуацій характеру, розділяються за типом виховання й видами батьківського контролю.

До факторів, які сприяли формуванню психопатій, О.В.Кербиков відносить такі типи "неправильного" виховання - гіпоопіка, або безвідповідальність по догляду за дитиною, зверхопіка, "попелюшка", "кумир сім'ї". Вони доповнюють змальоване Г.Є.Сухаревою [20] виховання в умовах підвищеної недитячої відповідальності, а також виховання в атмосфері жорстокості. Ці основні лінії, за якими може здійснюватися психопатичний розвиток підлітків, були систематизовані й докладно описані А.Є.Лічко [14]. Запропонована В.І.Гарбузовим і співавторами класифікація акцентує увагу на трьох "неправильних" типах виховання: емоційне відкидання дитини (усвідомлюване або неусвідомлюване), гіперсоціалізоване виховання, егоцентричне [6].

У роботах Е.Г.Ейдемільера показаний зв'язок між певним типом

батьківського ставлення й конкретними характеристиками особистості дитини [24].

Тривалі спостереження, які велися в процесі індивідуальної соціально-педагогічної роботи з "важкими" підлітками і їх родинами дозволили С.А.Белічевій узагальнити найбільш типові неправильно сформовані педагогічні стилі у сім'ях, що не справляються з вихованням дітей: потураючо-поблажливий; позиція "кругової оборони"; демонстративний; педантично-підозрілий; жорстко авторитарний; повчальний; відсторонено-байдужий; виховання за типом "кумир сім'ї"; непослідовний [2].

Таким чином, представлений аналіз доводить, що порушення внутрішньосімейної взаємодії викликає не тільки специфічні перекручування в діяльності й поведінці дітей, але й визначає зміну місця дитини в системі сімейних стосунків.

При вивченні стосунків між батьками та дітьми, як правило, у центрі уваги дослідників опиняється батьківське ставлення. Справжнє дослідження треба будувати з урахуванням думки А.Я.Варги: «Батьківське ставлення - це цілісна система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, які реалізуються на практиці у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття й розуміння характеру дитини, її вчинків. Особливості батьківського ставлення можуть сприяти порушенню взаємин між батьками та дитиною» [4]. Тут батьківське ставлення розглядається як багатомірне утворення, у структурі якого є три складові: а) інтегральні емоційні прийняття або відкидання дитини; б) міжособистісна дистанція у спілкуванні з дитиною; в) форма й напрямок контролю за поведінкою дитини. Кожний вимір батьківського ставлення також виглядає як сполучення в різній пропорції емоційного, когнітивного й поведінкового компонентів стосунків людини до людини. А.Я.Варга відзначає чотири основних типи батьківського ставлення: приймаючо-авторитарне, відкидаюче із соціальною інвалідацією і інфантилізацією, симбіотичне батьківське ставлення й симбіотично-

авторитарне. З цими типами виховання ми найчастіше зустрічаємося у літературі. Так, типи батьківського ставлення «симбіотичний» і «симбіотично-авторитарний» краще розглянути у групі праць про тип виховання «зверхопіка» або «гіперпротекція». Тип батьківського ставлення «приймаюче-авторитарний» у ширшому розумінні «авторитарний» тип виховання, а «відкидаючий із соціальною інвалідізацією та інфантилізацією» як варіант батьківського відкидання. Розглянемо деякі схожі типи виховання.

Виховання «гіперопіка» часто розглядається з різних боків, а дослідники називають важливими лише ту або іншу теорію. Так, А.Адлер змалював виховання «у атмосфері теплиці», що забирає зі шляху дитини будь-які перешкоди, таким чином, дитина, коли стає дорослою, не здатна існувати в складніших умовах, ніж «тропічний клімат» сім'ї. А.Адлер [1] говорить про занадто тісний зв'язок батько – дитина та вважає це помилкою виховання.

Особливість подібних досить тісних стосунків матері й дитини описав Е.Фромм [22] як глибоку й ірраціональну фіксованість дитини на матері, що викликає важку форму патології у дитини. Такий зв'язок матері й дитини має поглинаюче-руйнівне значення і з цього боку материнський образ має у собі негативний потенціал для розвитку дитини.

К.Леонгард [13] виділяв «опікаюче» виховання, основною рисою якого є розвиток залежності й низького вольового потенціалу.

Е.Шефер [27] батьківську опіку розглядає як турботу, відсторонення від складностей у житті, де головним є задоволення потреб дитини й позбавлення її трудових зусиль і відповідальності. Самостійність дитини у таких умовах не розвивається.

А.Рое і М.Сегельман [26] також описують «гіперопіку», як прагнення відгородити дитину від труднощів і неприємностей, однак при цьому наголошують, що дитина обіймає привілейований стан у сім'ї. Важливо, що самостійність і незалежність дитини обмежується.

У вітчизняній літературі «гіперопіка» розглядається як позбавлення

дитини самостійності й вияву ініціативи, що негативно впливає на її пізнавальну активність і, як слідство, на прояв пізнавального інтересу. (Б.Ф.Райський, Д.Н.Ісаєв, М.І.Буянов, А.В.Петровський) [3, 11, 17].

В.Н.Соколова, Г.Я.Юзефович [18] виокремлюють такі риси типу виховання «гіперпротекція», як надмірна турбота, надмірна відданість дитині та захоплення її винятковістю. Ці автори вирізняють три варіанти такого виховання: 1) «гіперпротекція» з надмірним контролем, що пригнічує самостійність дитини; 2) «гіперпротекція» з надмірною увагою до здоров'я дитини; 3) виховання дитини у стилі «вічного гостя», «вічного утриманця», для якого жертвують усім.

На відміну від перерахованих авторів, також зустрічаємо опис типу виховання «гіперопіка» у поєднанні з розглядом поведінки батьків на кожному віковому щаблі дитини. Наприклад, Е.Т.Соколова [18] розглядає тип виховання «гіперопіка» у підлітковому віці як зверхопіку, зверхконтроль і ситуацію, у якій мати ставиться до підлітка як до маля.

В.В.Ковальов [12] змальовує батьківську опіку дітей дошкільного й шкільного віку як «розпещуюче» виховання, або «потураючу гіперпротекцію».

Виховання «гіперопіка» пов'язують із формуванням особливостей вищої нервової діяльності. В.П.Петрунук, Л.Н.Таран [16], Ю.Б.Тарнавський [21] вважають причиною неврозів дошкільників пестливе виховання. А.І.Захаров [9] розглянув тип виховання «гіперопіка» на матеріалі вивчення поведінки батьків дітей, які страждають неврозом. Він визначив сім ознак цього стилю: підвищена увага, ситуація, коли батько контролює кожний крок дитини, тримає її біля себе, прагнення батьків у всьому захищати дитину й охороняти її від небезпеки. Р.А.Зачевицький, Є.К.Яковлева [10] підкреслюють роль «пестливого виховання» у формуванні такої форми неврозу, як істерія й розвиток у особистості істеричних рис - егоїзму, протиставлення себе навколишній дійсності.

У літературі зустрічаємо опис не тільки особливостей виховання

«гіперопіка», але і його варіантів. Поряд з описом виховання типу «гіперопіка» особливе місце займає розгляд виховання за типом «симбіоз». У визначення цього типу виховання підкреслюється, насамперед, така головна риса, як надмірно близька емоційна дистанція між батьками і дитиною. Саме так виховання розглядає А.Я.Варга. Симбіотичний тип батьківського ставлення характеризується «прагненням батьків встановити з дитиною тісний, напружений емоційний контакт, бути спільником у всіх ситуаціях її життя». [4]. Ще в одній роботі таке виховання схарактеризоване як материнське неправильне виховання з такою рисою, як позбавлення дитини самостійності через почуття, що з дитиною може трапитися нещастя, дитину втримують і «прив'язують» до себе, у батьків розвивається комплекс «Розумної Ельзи», бажання «прожити життя за дитину». Поряд з вихованням «симбіоз» А.Я.Варга також виділяє «симбіотично-авторитарний» тип батьківського ставлення, що характеризується гіперопікою й тотальним контролем поведінки й психічного життя дитини». А.С.Співаковська [19] також розглядає симбіотичну залежність членів родини один від одного у зв'язку з батьківським типом виховання «гіперопіка». Сім'я розглядається як «сім'я-санаторій», що також характеризується зовнішньою солідарністю у поєднання з тривожністю. «Симбіотичний» тип виховання розкритий також А.Н.Єлізаровим [8], риси якого - тісний емоційний контакт, активна опіка, позбавлення дитини самостійності.

Типи виховання «домінуюча гіперпротекція» і «потураюча гіперпротекція» розглядають такі автори, як Е.Г.Ейдемільер [24], А.Є.Лічко [14], однак тільки на матеріалі вивчення підлітків. Виховання «потураюча гіперпротекція» характеризується такими особливостями, як надмірне заступництво, постійне замилювання не існуючими талантами й перебільшення дійсних можливостей, створення в сім'ї (часто неповної) атмосфери обожнювання дитини, якій прагнуть у всьому догодити. У дитини формується високий рівень домагань, бажання мати високе становище, таке виховання не

сприяє розвитку навичок систематичної праці, завзятості у досягненні мети, розвитку лідерських якостей. Е.Г.Ейдемільер називає такі риси «домінуючої гіперпротекції»: дитина є центром уваги батьків, їй приділяють багато часу, сил і одночасно позбавляють самостійності шляхом обмежень і заборон. Він описує типову сім'ю зі стилем виховання «домінуюча гіперпротекція», риси якої – ригідність, псевдо солідарність, чітка фіксація розподілу ролей і стабільне домінування одного з батьків. А.Є.Лічко характеризує «домінуючу гіперпротекцію» як дріб'язковий контроль, надмірну опіку й постійні заборони, які перешкоджають розвитку почуття відповідальності й обов'язку.

«Емоційне відкидання» у більшості випадків відносять до дефектів виховання. Досить часто поряд з поняттям батьківське відкидання зустрічається такий термін, як неприйняття.

А.Я.Варга виділяє відкидаючий й інфантилізуючий тип батьківського ставлення, що є характерним для батьків, що звернулися за допомогою з питань виховання. Такі батьки емоційно заперечують свою дитину, не цінують її індивідуально-психологічні якості, вважають її молодшою, ніж вона є насправді, знаходять погані звички [4].

В.І.Гарбузов [6] визначає неприйняття як відсутність любові до дитини у поєднанні з недостатньою цінністю особистості дитини. Факт нехтування усвідомлюється батьками. Результатом подібного виховання є поступове взаємне відчуження батьків й дитини, а також формування у дитини невпевненості. За В.І.Гарбузовим неприйняття буває первинним (ситуація небажаної дитини) і вторинним, яке виникає у процесі розвитку дитини й виявляє її дефекти, наприклад, розумове відставання, потворність, фізичні дефекти й т.п. О.Б.Добрович [7] змалював особливості виховання за типом неприйняття і його виховний ефект як відсутність заохочень дитини і таке її становище в сім'ї, де з неї роблять «служницю» у будинку. У такому випадку розвивається невпевненість, залежність, несамотійність, почуття приниженості. Подібним чином Ю.Б.Тарнавський [21] розглядає зміст

виховання, рисами якого є позбавлення дитини пещення й турботи, позбавлення її задоволень, приниження й образу дитини, придушення її бажань, а також ситуація, коли дитину тримають у постійному страху. Цей зміст виховання Ю.Б.Тарнавський розкриває у назві - «Попелюшка». М.І.Буянов [3], як і Ю.Б.Тарнавський використовує поняття виховання «за типом Попелюшки». Це ставлення характеризується відсутністю любові до дитини. Реакції дитини в цьому випадку можуть змінюватися: дитина може домагатися або любові, або жалості й уваги шляхом хуліганства, гарного навчання, може погрожувати, йти у світ фантазій і т.п.

В.Н.Соколова та Г.Я.Юзефович [18] розглядають такий тип виховання, як «емоційне відкидання», що є варіантом виховання «гіпоопіка». У цьому випадку підкреслюється відсутність близького емоційного контакту між батьком і дитиною. Результатом подібного виховання є розвиток у дитини невпевненості в собі й почуття страху.

А.Н.Єлізаров [8] розглянув неприйняття із різних боків. З одного боку це байдужість (індиферентність) одного або обох батьків, а з іншого боку - сувора, негнучка поведінка батьків стосовно дитини. Подібним чином Є.Волкова [5] характеризує батьківське «відкидання» як ситуацію, де на дитину і її переживання не звертають уваги, за нею здійснюють лише необхідний догляд із погано прихованим роздратуванням або байдужістю.

Виокремлення такої риси як байдужість зустрічається і в роботах інших дослідників цієї проблеми або як окремий вид виховання - «нехтування», або як надзвичайний варіант батьківського «емоційного відкидання». Наприклад, Е.Шефер описує «емоційне відкидання» як високу вимогливість і контроль у поєднанні з емоційно холодним ставленням, а надзвичайний варіант «емоційного відкидання» - ситуацію байдужих і жорстоких батьків. Е.Шефер відзначає, що «відкидання» і «нехтування» різні. «Відкидання» означає неприйняття конкретної особистості, холодні й принижуючі стосунки, а «нехтування» - холодні відносини без ворожості. Байдуже ставлення розкрите

також при аналізі стосунків одного з батьків до хвороби дитини. Так, Д.Н.Ісаєв [11] вважає, що в цьому випадку байдужість є лише недооцінкою важкості хвороби дитини й вихованням за типом «гіпоопіка». У цьому випадку фіксуємо увагу на відсутності близьких емоційних стосунків між батьками і дитиною.

Тобто, існують два підходи при вивченні батьківського «емоційного відкидання». Відповідно до одного підходу, «емоційне відкидання» включає байдуже ставлення, а відповідно до іншого - байдужість до дитини є або крайнім варіантом «емоційного відкидання», або ж це самостійний стиль виховання.

У літературі розрізняють за мірою рефлексії, усвідомлення одним з батьків своїх стосунків з дитиною та почуттів до неї, два основних варіанти «емоційного відкидання» - явне й приховане.

Існують роботи, у яких «емоційне відкидання» розглядають у зв'язку з особливостями сім'ї, у якій проявляється таке ставлення до дитини. Так, А.С.Співаковська [19] при змалюванні «емоційного відкидання» наводить приклад сім'ї «третій-зайвий».

Досить часто в літературі батьківське «відкидання» пов'язують із виникненням неврозу у дитини. Так, А.І.Захаров [9] розглядає неприйняття дитини одним з батьків як патогенний фактор розвитку неврозу страху у дітей дошкільного віку. Можливе також неприйняття фактичного віку, коли до дітей ставляться як до старших або молодших ніж насправді. В.В.Ковальов [12], як і А.І.Захаров, розглядає неприйняття як патогенний фактор виникнення неврозу. Неприйняття характеризується такими рисами, як вороже ставлення до дитини, переадресація виховання, застосування різноманітних покарань, які містять садистичний компонент, постійні докори й погрози.

Говорячи про «авторитарний» тип виховання А.Адлер [1] відзначав таку його рису, як "здатність загасити наявну у дитини природну радість життя".

Е.Шефер вважає, що авторитарні батьки у випадку виховання підлітків вимагають від них беззаперечної покори й не вважають за необхідне

пояснювати причини своїх вказівок і заборон. Виховання характеризується жорстким контролем всіх сфер життя підлітка. Стосунки між батьками і дітьми можуть руйнуватися, але частіше діти пристосовуються й стають невпевненими у собі, менш самостійними й зрілими.

«Контролюючий» тип виховання змалював А.Болдуін. Він вирізнив такі риси цього виховання, як значні обмеження поведінки дитини і зрозуміле пояснення дитині змісту цих обмежень. Тоді у сім'ї ми не зустрічаємо суперечностей із приводу застосування дисциплінарних мір до дитини.

А.Я.Варга виділяє «приймаюче-авторитарний» тип батьківського ставлення й вважає, що він притаманний суб'єктивно благополучним батькам. Такі батьки «приймають дитину, тепло ставляться до неї, одночасно вимагають соціальних успіхів і досягнень, контролюють дитину в цих областях» [4, с.21].

Аналізуючи результати численних досліджень у галузі вікової та педагогічної психології, У.Бронфенбреннер [25] стверджує: «Для того щоб розвинути - інтелектуально, емоційно, соціально й морально, - дитині необхідно брати участь у взаємодії, що прогресивно ускладнюється, яка здійснюється на регулярній основі й протягом значного періоду життя». Автор оцінює значення сім'ї в розвитку особистості як вирішальне і говорить про сильний «взаємний ірраціональний зв'язок» дитини й батьків.

Вітчизняні дослідження, пов'язані із впливом сімейного виховання, можна розділити на дві великі групи. Одна група досліджень проводилася у рамках вивчення зв'язку батьківського виховання й деяких аномалій особистісного розвитку дитини. (А.Я.Варга, В.І.Гарбузов, А.І.Захаров, Д.Н.Ісаєв, А.С.Співаковська, Е.Г.Ейдемільер).

Інші дослідження проводяться в основному в рамках вивчення зв'язку батьківського виховання й окремих параметрів психічного розвитку дитини.

Схоже дослідження провела Уінтерботтом [28]. Вона, розділивши групу 8-літніх хлопчиків за розподілом потреби в досягненні мети (nAch) на сильно - і слабомотивованих, просила матерів обрати в переліку 20 вимог до

самостійних умінь і з якого віку, на їх думку, дитина повинна навчитися виконувати кожну із цих вимог. Всі запропоновані вимоги були зрозумілі й близькі, однак матері сильномотивованих дітей очікували виконання цих вимог своїми дітьми у більш ранньому віці, ніж матері слабомотивованих дітей. Це стосувалося не всіх вимог, а лише тих, які забезпечують самостійність дитини, її автономію у виборі й здійсненні певної діяльності. Звичних навичок це не стосується, бо вони є вже засвоєними і не можуть привести ні до помилок, ні до ризику, лише звільняють матір від догляду за дитиною. Повторне обстеження випробуваних Уінтерботтом у віці від 14 до 16 років показало протилежні результати, згідно яким раннє виховання самостійності має як наслідок більш слабкий мотив досягнення або більш розвинений страх невдачі.

Серед методів, які використовують для діагностики батьківського ставлення переважають або клінічні методики (АСВ Е.Г.Ейдемільера [24]), або їх західні аналоги, адаптовані для вітчизняної системи (PARY Є.С.Шеффер, FAST Т.Геринг і ін.). Протягом останніх 10 років найбільш відомим і популярним методом діагностики особливостей батьківської позиції стосовно конкретної дитини є тест - опитування, розроблений у 1986 році А.Я.Варгою разом з В.В.Століним (ОБС). Ця методика має багато «плюсів», але вона не є ідеальною і тому потребує доопрацювання. Одним з недоліків методики є, на наш погляд, конкретні запитання, які налаштовують батьків на вибір соціально бажаних відповідей (наприклад, «Я поважаю свою дитину», «Інколи знуцання над дитиною приносить їй більшу користь»). Також необхідно зазначити, що цей метод за основу має динамічну двофакторну модель батьківського ставлення, запропоновану Є.С.Шеффер, Р.К.Белл [27], де основними факторами є емоційний (любов - ненависть або прийняття - неприйняття) і поведінковий (автономія - контроль). Поєднання цих факторів, на наш погляд, не розкриває всієї повноти й складності батьківського ставлення, а термін «прийняття», який традиційно використовують щоб охарактеризувати батьківське ставлення, не відображає усієї глибини батьківської любові. Тому потреба у науково

обґрунтованому й чіткому портативному методі діагностики батьківського ставлення залишається надзвичайно актуальною і в наш час.

Методика АСС [24] дозволяє діагностувати стиль виховання та причини відхилень у процесі виховання (до того ж ця методика створювалася для діагностики неправильного виховання дітей (підлітків), які вже мають порушення у поведінці).

Також існують інші надійні й цікаві методики. Наприклад, опитувальна методика ВБД Марковської І.М. [15], що використовується за двома формами: для батьків і для дітей. Вона допомагає оцінити особливості стосунків та взаємодії батьків з дитиною. Основу запитань складають найбільш поширені параметри взаємодії батьків з дитиною, які ми знаходимо у роботах більшості авторів (як закордонних, так і вітчизняних психологів), спираючись на літературу: автономія - контроль (Є.С.Шеффер, Р.К.Белл, С.Броуді, Є.Є.Маккобі, В.Шутц); відкидання - прийняття (А.Рое, М.Сегельман 1963, А.І.Захаров, Д.І.Ісаєв, А.Я.Варга); вимогливість (Є.Є.Маккобі, О.Коннер, П.Слатер); рівень емоційної спорідненості, прихильності (Дж.Боулбі, В.Шутц, Г.Т.Хоментаскас); суворість (Є.Є. Маккобі, П.Слатер); непослідовність - послідовність (С.Броуді, Є.Є.Маккобі, А.І.Захаров), співпраця, згода (Р.Ф.Бейлз), авторитетність (А.С.Макаренко, С.В.Ковальов); задоволеність стосунками з дитиною. Дана методика була валідізована з деякими шкалами інших опитувальних методик (ОБС Варги й методики PARI).

Отже, стилі виховання традиційно поділяються на "погані" і "гарні", у той час як кожний стиль, навіть неконструктивний може містити у собі засоби, які не можуть бути віднесені до категорії абсолютно неприпустимих для використання. Такий поділ є обмеженим, він не допускає можливості отримати повну психологічну характеристику впливу виховання на формування особистості.

Матеріали наукових досліджень про специфіку різних стилів виховання можуть стати основою для розробки навчальних тренінгових програм для

батьків і педагогів [23], а також для індивідуалізованої системи психокорекційних програм для дітей. Це і складе перспективу наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Адлер А. – М., 1995. – 296 с.
2. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / Беличева С. А. – М. : РИД Консорциума "Социальное здоровье России", 1993. – 199 с.
3. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи. Записки детского психиатра / Буянов М. И. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
4. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / А. Я. Варга – М., 1986. – 206 с.
5. Волкова Е. Трудные дети или трудные родители? / Волкова Е. – М. : Профиздат, 1992. – 96 с.
6. Гарбузов В. И. Неврозы у детей и их лечение / Гарбузов В. И., Захаров А. И., Исаев Д. Н. – Л. : Медицина, 1977. – 272 с.
7. Добрович А. Б. Кто в семье психотерапевт? / Добрович А. Б. – М., 1985. – 193 с.
8. Елизаров А. Н. Телефон доверия: работа психолога-консультанта с родителями в ситуации родительско-юношеских конфликтов / А. Н. Елизаров // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 38–43.
9. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков. Анамнез, этиология и патогенез / Захаров А. И. – Ленинград : Медицина, 1988. – 248 с.
10. Зачепиский Р. А. Роль неправильного воспитания в происхождении неврозов / Р. А. Зачепиский, Е. К. Яковлева. – Ленинград : Медгиз, 1960. – 40 с.
11. Исаев Д. Н. Психосоматическая медицина детского возраста / Исаев Д. И. – Санкт-Петербург, 1996. – 454 с.
12. Ковалев В. В. Психиатрия детского возраста. Руководство для врачей / Ковалев В. В. – М. : Медицина, 1995. – 560 с.

13. Леонгард К. Акцентуированные личности / Леонгард К. ; пер. с нем. В. М. Лещинского – Ростов н/Д. : Феникс, 1997. – 544 с.
14. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростка / Личко А. Е. – Л. : Медицина, Ленингр. отделение, 1989. – 256 с.
15. Марковская И. М. Практика групповой работы с родителями : методическое пособие / Марковская И. М. – Санкт-Петербург : Питерский институт тренинга, 1997. – 150 с.
16. Психологические исследования интеллектуальной деятельности / [под ред. О. К. Тихомирова]. – М.: Московский университет, 1979. – 232 с.
17. Райский Б. Ф. Условия и причины возникновения и развития отклонений в поведении детей и подростков / Райский Б. Ф. – Волгоград, 1986. – 88 с.
18. Соколова В. Н. Отцы и дети в меняющемся мире / В. Н. Соколова, Г. Я. Юзефович. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
19. Спиваковская А. С. Как быть родителями: (О психологии родительской любви) / Спиваковская А. С. – М. : Педагогика, 1986. – 157 с.
20. Сухарева Г. Е. Клинические лекции по психиатрии детского возраста : в 2-х т. / Сухарева Г. Е. – М. : Медицина, 1959. – Т. 2. – 406 с.
21. Тарнавский Ю. Б. Под маской телесного недуга / Тарнавский Ю. Б. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
22. Фромм Э. Искусство любви / Фромм Э. – Минск., 1990. – 28 с.
23. Хомуленко Т.Б. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. / Т. Б. Хомуленко, О. С. Шукалова. – Харків: ХНПУ, 2011. – 206 с.
24. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис. – [4-е изд.] – СПб. : Питер, 2008. – 672 с. (Серия «Мастера психологии»)
25. Bronfenbrenner U. Toward an experimental ecology of human development / U. Bronfenbrenner // American Psychologist. – 1977. – V. 32. – P. 513–531.
26. Roe A. A parent and child relations Questionnaire / A. Roe, M. Siegelman // Child

Development. – 1963. – v. 34. – n.2. – P. 335–369.

27.Schaefer E. S. Development of a parental research instrument / E. S. Schaefer, R. Q. Bell // Child development. – 1958. – v. 29. – N 3. – P. 338-361.

28.Winterbottom M. R. The relation of need for achievement to learning experiences in independence and mastery / M. R. Winterbottom // Motives in Fantasy, Action, and Society ; J. W. Atkinson. – N.J. : Princeton, 1958. – P. 453–478.